

A hős és a molnárlegény

Virtus és értékrend a 19. századi történelmi regényekben

Berzsenyi Dániel (1) ismert „időszembesítő” ódája, *A magyarokhoz I.* („Romlásnak indult hajdan erős magyar!”) versvilágában a múlt másságának jelképei és metaforái („régik erkölcs s spártai férfikar”) a jelen másságához („mostani veszni tért / erkölcs [...]”; „Most lassú méreg, lassú halál emészt.”; „Mi a magyar most? – Rút sybarita váz.”) mértékkel erkölcsi értéktárat hordoznak magukban, amit az erősen retorizált nyelven megszólaló lírai beszélő több példa révén fejt ki és tesz érzékeltetéssé számunkra: „Oh! Más magyar kar mennyiköve villogott / Attila véres harcai közt...”; „Más néppel ontott bajnoki vért hazánk / Szerzője, Árpád a Duna partjain. / Oh! Más magyarral verte vissza / Nagy Hunyadink Mahomet hatalmát!”

Hasonló jelentést közvetítenek felénk s hasonló viszonyrendet állítanak fel más műltreprezentáló költemények Kölcsey(2) *Hymnusán*, *Zrínyi*-versein át Petőfi *Nemzeti daláig*: „Hol van a hon, melynek Árpád vére / Győzelemben csorga szent földre”, illetve a viszonyító szerkezet másik része: „Itt van a hon, ah nem mint a régi, / Pusztaságban nyúlnak el vidéki / Többé nem győzedelmek honja már; / Elhamvadt a magzat hő szerelme / Nincs magasra vívó szenvedelme / Jégkeblében fásult szívet zár.”, illetve: „Más faj állott a hihúnyt helyére, / Gyöngé fölél, romlott, szívtelen;” (*Zrínyi éneke*). De folytathatnánk a példatárat a jelölt 19. századi költészeti hagyományra reflektáló és azt újíró 20–21. századi magyar irodalom példáival is: mint a *Szózat* nemzethalál-víziós hangvétele felett ironizáló Márton László-regény, a *Minerva bűvőhelye*(3), Orbán Ottó költészetének nem kevésbé ironikus rétege, *A költészet hatalma* (1994) Berzsenyi- és Kölcsey-verseket újraalkotó darabjai, vagy az ugyanebben a kötetben, illetve az 1992-es *Egyik oldaláról a másikra fordul; életem is szereplő Ulysses megüli a falovat* című szöveg (Joyce-változat) Berzsenyi-utalása, ahol Szekfü Gyula teszi fel a kérdést (a század eleji polémia utalva): „Mi a magyar [most]?”, amire *A magyarokhoz I.* vonatkozó sorával Berzsenyi válaszol: „Rút sybarita váz.”; vagy Parti Nagy Lajos (2003) *Grafitnesz* című kötetének a Petőfi-epigonokat, illetve a Barguzin-anekdótát pelengéző sorai: „Sej, Barguzinban régen tép medve, régen tép farkas...”

A ’sybarita’ – az ókori Sybaris város nevéből – „semmittevésben elpusztult ember”-t jelent. Berzsenyi *A magyarokhoz I.* első, *Kesergés* (1796) címen ismert változatában részletező módon írja le az erkölcsi romlás mibenlétét és mértékét: „Bátran merül most a buja ifjúság / Undok bűnében...”, „uszva folárokodik”(4); „A férfi – ó bűn! – már ma kereskedik / Szép párja testével”, „gyenge társát / Fajtalanul teregetni hagyja.”, illetve „Vallástalanság rút szüleményei, / Erkölcselenség s minden utálatos / Fertelmek áradnak hazánkra...” (Berzsenyi, 1994, 8. o.) Kölcsey a *Zrínyi dalában* a „magasra vívó szenvedelem” elhamvadtával, a „jégkebelben fásult szív”, a „hőst és hírt” eltemető „bús feledség” bűnével, a „gyáva kor”, a „gyöngé fő” és a romlottság jelenségével azonosítja a haza és a nemzet dicsősége pusztultának kiváltó okát, ami azért izgalmas kérdés, mivel a *Hymnus*-nál hét évvel később keletkezett költemény – noha számos szöveghelye reflektál rá (például: „Vár állott, most köhalom, / Kedv s öröm röpkedtek / Halálhörgés, siralom / Zajlik már helyetek.” [*Hymnus*]; „Hol van a bércz, és a vár fölette...”, „Itt van a bércz s omladék fölette” [*Zrínyi dala*]) – nem igazolja a *Hymnus* isteni szájalomba vetett reményét. Berzsenyi azonban *A magyarokhoz I.* későbbi változataiból elhagyja az ifjúság

bűneinek naturalista leírását, miáltal a nemzethalál-vízió rejtettebb jelentéseit erősíti, azokat az utalásokat, amelyek az ifjúság, az újabb nemzedékek szabados erkölcsénél sokkal mélyebb okokra vezetik vissza a nemzet leromlását. Változatlanul kerül át azonban a későbbi változatokba is a „Most lassu méreg, lassu halál emészt” kitélt tartalmazó sor és kifejtése: a belülről pusztuló („benne termő férgek” által ledöntött) fa (az első változatban „bikk”, a későbbiekben „tölgy”) metaforája, amit Róma pusztulásának legendája egyértelműsít. Az időszembesítő költemények sorában a *Hymnus* és mindkét Zrínyi-vers is továbbviszi a belső pusztulás (valójában még a 18. század második felében, Baróti Szabó Dávid költészetében [*Egy ledőlt diófához*] feltűnő) világirodalmi toposzát: „Hányszor támadt tennfiad / Szép hazám kebledre, / S lettél magzatod miatt / Magzatod hamvvedre?” (*Hymnus*); „...korcs volt anyja vére” (*Zrínyi dala*), „Mert kánya, kígyó, féreg egyre támad; / És marja, rágja kebelét.” (*Zrínyi második éneke*).

A *Szózat* (a *Hymnus* és a *Nemzeti dal* textuális vonzatkörében) az isteni szájalom, a megújulás (vagy legalábbis a „nagyszerű halál”)(5) erkölcsi piederesztálja) reményével lép ki a nemzethalál-víziós/múltreprezentáló költemények végletes pesszimizmust közvetítő sorából, hogy Vörösmarty dezillúziós költészete végül és mégis *Az emberek* reménytelenségébe torkollik. *Az emberek* azonban már tartalmazza azt a végletes jelentést, amelyet az isteni szájalomra hagyatkozó költemények (például a *Hymnus* vagy a *Szózat*) a bűnhődés/bűnbánás, az isteni büntetés kiállásával semlegesítenek: „A testvérgyűlölési átok / Virágozik homlokán.”, ami *A vén cigány* szövegvilágában a bibliai példa egyetemes pusztulásképzetével terebélyesedik: „Mintha újra hallanók a pusztán, / A lázadt ember vad keserveit, / Gyilkos testvér botja zuhanását, / S az első árvák sirbeszédeit.” (*Vörösmarty*, 1984) E perspektívából válik értelmezhetővé számunkra Berzsenyi gesztusa, amellyel kihagyja *A magyarokhoz I.* első változatában még szemléltetett bujaságot mint a „veszni tért erkölcs” egyik legfontosabb attribútumát, hiszen a mitológiai/biblikus/világtörténelmi távlat fénykörében („a nagy századok érkezé”-ben) más értelmet nyer; a – belső ellenség, hazaárulók, testvér- és orvgyilkosok cselekedeteivel azonosítható – „titkos gyilkosaid keze” által elemésztt tiszta erkölcs bukásának jelentéskörében eltörpül az ifjúság szabados viselkedésének jelentősége. Hasonló tartalmakat közvetítenek felénk a *Hymnus*nak a „bűneink miatt / Gyúlt” isteni harag és büntetést ecsetelő/kifejező sorai: a múlt bűnei ugyancsak az árulás és az orvgyilkosság magatartásában, illetve tettében kulminálnak („Bújt az üldözött” s felé / Kard nyúl barlangjában, / Szerte nézett” s nem lel / Honját a hazában.”)

A magyar múltreprezentáló és időszembesítő ódaköltészet remekei, Berzsenyi, Kölcsey és Vörösmarty ódái révén kibonthatóvá és értelmezhetővé válnak számunkra azok a jelentések és tartalmak is, amelyek a „tiszta erkölcs” fogalmi attribútumaival azonosak. Az erkölcsi nagyság megegyező példái a 19. század első felének magyar költészetében Attila, Árpád és Hunyadi hősiességét jelentik; a spártai erkölcs bátor kiállás és feltétlen életáldozat minősítette erényeit.

Csak látszólag tűnik funkciótlan eljárásnak a 19. századi magyar történelmi regény erkölcsi értékrendet (itt a hősi kiállás és életáldozat készségét jelölő hazaszeretet értékével azonos virtust) megjelenítő tartalmi vizsgálatok ilyen nagy teret szentelni a kor-szak ódaköltészete jelentéseinek. Meggyőződésünk ugyanis, hogy a vizsgált regényváltozat alakulástörténetéről szóló Walter Scott-történet, miszerint a regénytípus magyar változata, például a Jósika Miklós létrehozta autentikus magyar történelmi regény létrejöttében a történelmi narratíva scotti változata (például *Waverley* című, 1814-ben napvilágot látott regénye) játszott rendkívül nagy és megkerülhetetlen szerepet – irodalomtörténeti „babona”. A magyar krónikás énekköltészet, a 17. századi magyar barokk eposz világa, valamint a 19. századi magyar rege- (például a Kisfaludy-féle „Sage”) és időszembesítő ódaköltészet ugyanis a scotti életműtől függetlenül jelzi a magyar történelmi regény konstituálódásának folyamatát: a rege mint specifikusan magyar műfaj 19. száza-

di jelenléte, illetve a századelőn kibontakozó magyar időszenbesítő ódai versbeszéd teremti meg a történeti novella és elbeszélés, s a belőle kifejlődő magyar történelmi regény létrejöttének lehetőségét. A műltreprezentáló óda lényegi karakterisztikuma ugyanis a múlt erkölcsi másságának modellálása, ami a történelmi regény egyik legfontosabb műfajkonstruáló eleme is. Bényei Péter (1999) a regénytípus műfajkonstruáló tényezőinek meghatározásakor pontosan ezeket a mozzanatokot, a „jelen érdekű kérdés” motívumát, illetve a „múlt másságának jelentésképző szerepét”-t jelöli meg lényegi mozzanatként. Imre László (1996) hasonló elveken alapuló történelmi regényszemlélete az eposzi hagyománytól való távolodás folyamatában jelöli ki a regénytípus helyét; olyan műfajváltozatként határozva meg azt, amelyik képes átvállalni az eposz bizonyos funkcióit, utánképezve többek között a kereső hős, a hőroszi kvalitás: az organikus világállapot visszaállítására irányuló hősiesség erkölcsi kategóriáját; annak a hősnek a habitusát, aki képes a megbomlott világbeli egyensúly legalább ideig-óráig való visszaállítására: az iliási/aeneisi új Trója, új Haza létrehozására irányuló hősi erőfeszítésre. Épp ezért lesz a 19. századi történelmi regény egyik legfontosabb világteremtő kategóriája a hős, míg a hősvetés, azaz a deheroizálódás a modern regény lényegi jelentésképző momentum: a világ hőstelenné válásáról, a hősiesség bukásáról szól a modern irodalom. Ez a jelentéstartalom olyan szinten van jelen, s manifestálódik akár képileg is a 19. századi történelmi regényben – ami ilyen értelemben a modern magyar regény alakulástörténetének megkerülhetetlen alakulástörténeti szakasza is –, hogy példák tárházával rendelkezünk e reflektáltságot illetően.

A világ deheroizálódásának mint a tiszta erkölcs bukásának talán legszemléletesebb példája – s itt érkezünk el az általunk jelölt mondai/népmesei jellegű főcím (*A hős és a molnárlegény*) értelmezéséhez – a Kinizsi-történet. A hős és a molnárlegény kategóriák kijelölte viszonyítási feszítáv ugyanakkor álalternatívákra épül, ugyanis e viszonylatban nem jelöl két integritás közötti választást. Mindkettő Kinizsi Pál. A hős is és a molnárlegény is. Mi több, folklórtudásunk fordított sorrendet ismer: a molnárlegényből hőssé vált Kinizsi Pálról tud, s nem ismeri a hősből molnárlegénnyé visszarendeződés történetét. Lényegi jelentésképző mozzanat ez ugyanakkor a 19. századi történelmi regényben, legplasztikusabb kidolgozását Eötvös József *Magyarország 1514-ben*, illetve Kemény Zsigmond *Zord idő* című regényében ismerjük fel.

A *Magyarország 1514-ben* nyitó fejezetének térleírása a leromlásnak indult királyi palota látványa révén tárgyiasítja a hősi eszmények pusztulásának vízióját. A letűnt dicsőség kora Eötvös regényében is (mint például Kemény Zsigmond *Zord idő* vagy Jókai Mór *Fráter György* című regényében) a Mátyás-korral azonos. A pusztuló, de még régi fényének nyomait mutató várról a piaci sokaságra vetül az elbeszélő vezette tekintet. A gyülekezet oka a keresztes hadsereg létrehozására vonatkozó pápai bulla, s Dózsa György megjutalmazása, amiért egy kisebb csetepatéban lemetszve karját megölt egy török parancsnokot. Dózsa megjutalmazott tette sajtóságos horizontot nyit. Az elbeszélő és az általa kihallgatott budai polgárság is véleményt mond róla. Az előbbi megjegyzi, „ha Dózsa tettét akkor viszi véghez, mikor seregeinket még Kinizsi vezette, a vezér, ki Kenyérmezőn egy törökkel szájában s egy-eggyel mindenik kezében friss magyart járt a halottakkal takart csatamezőn, Kinizsi, ki, mint a rege mondja, két karddal küzdött, kétségen kívül megdicsérte volna a székelyt becsületes csapásáért, de rendkívülit sem ő, sem seregei egy törökkel levágásában nem találtak volna.” (*Eötvös*, 1962, 13. o.). Egy, a tömegben ácsorgó vén katona, aki még részese lehetett Mátyás és Kinizsi dicsőségének, „alávaló, gyáva idők”-nek nevezi a történelem idejét. Miután a keresztes hadjáratra összegyűlt tömeg az urak elleni nyílt lázadásba fordul, a valójában a nemesek és Bakács által kiemelt és az események sűrűjébe vetett Dózsában vezérre találva, a sorsdöntő kérdés az, hogy e pusztuló erkölcsű, kegyetlen világgal szemben Dózsa kínál-e más alternatívát, vagy pedig megmarad a karlevágás „dicsőségében” kicsúcsosodó kisszerű perspektívánál. A történelem nagy tablóképeit sora-

koztatva fel előttünk a regény végül is keserű tapasztalattal szolgál: a (sokszor csőcselékké aljasodó) tömegek élén álló Dózsa nem képes nagyszerű távlatokban gondolkodni; a katasztrófa többek között ezért is kikerülhetetlen.

Van persze már a nyitó mozzanatban – a mű egyik jelentésszálát megnyitó Kinizsi-regében – is távlatromboló elem. A török tetemmel a szájában, a halottakkal borított csatatéren friss csárdást járó Kinizsi képe több mint groteszk mozzanat. Hősivé legendásított alakját a krónikás elbeszélő is árnyalja: „Kinizsi még nagyobb kegyetlenségeket követett el, s pedig hadifoglyokon” (Eötvös, 1962, 414. o.) Ez az elbeszélő – az asszociációk és következtetések sorát nyitva meg – nagyon sokszor reflektál az olvasó történeti ismereteire („...tudni fogják, kik történeteinket ismerik...” [Eötvös, 1962, 13. o.]). Jelen kori olvasásunkat azonban nemcsak a történeti távlat befolyásolja, de a műalkotás imaginárius létéből következő „eseményyszerűség” is, amelyről bevezető fejezetünkben értekezünk. Eötvös Dózsa-regényét más műalkotások szövegtapasztalataival együtt értelmezzük: hozzárendeljük vele tematikai diszkurzivitásban álló regények, drámák Kinizsi-képét (például Kemény Zsigmond: *Zord idő*), Dózsa-történetét (Jókai Mór *Dózsa*-drámája [1857], *Fráter György* című regénye) és Szapolyai Jánosról kialakított értelmezését (*Zord idő*, *Fráter György*, *Egri csillagok*), regék/legendák hősképzeteit. A parasztháborút vizionáló Fráter György Jókai regényében a gonosztevővé degradált/degradálódott Dózsa képével szembesülve józanodik ki a hősi eszmékből és ismeri fel a megváltozott világ konzekvenciáit: a *Magyarország 1514-ben* kifejezte tartalmakat ez a szövegdiskurzus is meghatározza, miként az Eötvös-regény kialakította leromlás-képzetet a *Zord idő* világa árnyalja. A Darvasi László *A könnyemutatványosok legendája* című regénye megjelentette változatos halálnemek viszont a parasztlejác kivégzésében kicsúcsosodó 16. századi kegyetlenségekre emlékeztetnek bennünket.

A hősi eszménykép bukása paradigmatis eseményeként tartjuk számon a költő Zrínyi Miklós halálának történetét is. Legteljesebb megjelenítésének az *Erdély aranykora* Zrínyi-epizódját, s az ezen a ponton létesülő rálátási távlatot (horizontot) tekintjük.

Az *Erdély aranykoráról* alkotott kritikai észrevételek általában a történet lineáris időrendjének a Zrínyi-epizóddal történő megbontását emelik ki zavaró és érdektelen momentumként, leginkább azért, mert az elbeszélő ezt a szálát egyszerűen elejti az első fejezet végén. A második fejezet egy négy évvel korábbi eseményt, Apafi Mihály tatár fogságból való megszabadulásának történetét mondja el; ezen a szálon indul el a narráció, s csak a IX. fejezetben történik egyetlen megjegyzésnyi utalás az első fejezet vadkan-epizódjára. Ezek a látszólag mellékesnek tűnő elbeszélői megjegyzések azonban a történelmi perspektíva és jelentés létrehozásának legjelentősebb momentumai. Már a regény legelső bekezdése olyan tört. vonalakra utal, amelyeknek majd fontos szerepük lesz a jelentésképzésben: „Mielőtt átlépnők a Királyhágót, búcsúzzunk el egy tekintettel Magyarországtól.” (Jókai, 1985, 5. o.) A második bekezdésbeli elbeszélői reflexió a valóságos töréspontok (országhatárok) szellemi értelmére irányítja a figyelmet: „Egy jelenetet fogok előtökbe rajzolni, mely félig vaksors, félig misztérium – félig vigalom, félig gyász. Egy pillanatnyi véletlen, s mégis egy század fordulópontja.” (Jókai, 1985, 5. o.) A korszakváltó történés, Zrínyi Miklós halála, 1666-ban következett be, mégis „egy század fordulópontja”-val azonosítja az elbeszélő. A fejezet lezárása több támponttal is szolgál a töréspont milyenségét és jelentését illetően. Ezek szerint Zrínyi Miklós „hazája legnagyobb költője” és „legvittezebb fia”, „honának szerelme, véde, dicsősége” (Jókai, 1985, 28. o.) volt. „A hadvezért, a státusférfit elfeledték, csak egy maradt fenn belőle, egy él örökké: a költő!” (Jókai, 1985, 28. o.) Vagyis Zrínyivel egy magatartásminta, erkölcsi érték: a heroikus értelmű, feltétlen hazafiság morálja veszett ki Magyarországról (a 17. századi hősiesség mint irodalmi toposz van jelen a magyar irodalomban!), s csak a költő emlékezete maradt fenn, holott a kíváncsú jellem (gondoljunk Berzsenyi ódaköltészetének jelentéseire!) a kettő (bátorság és szellemi gazdagság) ötvözte volna. A

„búcsú Magyarországtól” gondolata ezen a ponton újabb tartalommal bővül: nemcsak az országtól, de annak diadalmas képétől való elszakadást is jelent. Nem véletlen, hogy a költő halála és a dicsőséges nemzetkép megszűntének összefüggésére épp a IX. fejezetben történik újabb utalás: „Néhány év folyt le már, mióta Apafi fejedelemmé lőn. Azon időben vagyunk, midőn Zrínyi Miklós véletlen halála után a magyarországi elégtelen párt széttörve, nagyjából Erdélybe menekült...” (Jókai, 1985, 144. o.) Ugyanitt derül fény a nevezetes vadászaton (I. fejezet) látott, és az ifjú Bethlen Miklós által már akkor cselszövőnek minősített „kopasz férfi” kilétére. Ő Teleki Mihály, Apafi fejedelem első tanácsosa, aki ettől a ponttól kezdve a legfőbb játékszervező, s aki hatalmi cselszövéseiben – mindenekelőtt legjelentősebb ellenfele, Bánfi Dénes elveszejtése érdekében – a hatalomféltéstől (Apafi Mihály) a szerelemféltésig (Béldi Pál) minden eszközt felhasznál. (Intellektuális beállítottsága leginkább a történelmi időrend szempontjából korábbi, de Jókai regényírásában későbbi hős, Fráter György alakjához mérhető. Ő is a nemzeti egység megteremtésén fáradozik, azonban Teleki nem birtokosa annak a távolságtartó, ironikus szemléletnek, amely Martinuzzinak lényeges vonása.)

Ez a IX. fejezet képezi a regény képzeletbeli középpontját, ahol a narráció iránya ismét fordulatot vesz. Ettől kezdve Bánfi Dénes áll az elbeszélés középpontjában, amelynek folyamatát a hős halála zárja. A halál képe (Zrínyi véletlen és Bánfi erőszakos halála) így keretezi be a regényvilág kiteljesítette legfőbb jelentést, az országra vetülő pusztulásképzetet: „A tragédia be van fejezve a hős halálával. Más alakok, más vezérek veszik át ezentúl a történetek folyamatát. Erdély sorsa, alakja, története átváltozik. A palloscsapás, mely Bánfit megölte, egy korszakot vágott ketté, melynek folytatása nem jó.” (Jókai, 1985, 353. o.) Két nagyon fontos mozzanatot kell itt kiemelni: az egyik, miszerint Bánfi, a hős feje hull porba, s ezzel mintegy (miként Zrínyi, a hadvezér halálával is, csak „egy országgal odább” [Jókai, 1985, 29. o.]) a nemzeti ideál tűnik el a magyar valóságából. A másik fontos tényező az, ami a kiemelt idézetben elhallgatott, mögöttes információ: „egy korszak” ért véget, „melynek folytatása nem jó”; ez a világ Erdély, s a benne testet öltött független magyarság sziget-képzete. Kabdebó Lóránt (1996, 56. o.) a *Fráter György* című Jókai-regény kapcsán fejti ki erre vonatkozó véleményét: „Állandó önironia: ha stilisztikai eszközként néztem megoldásait. Például a nemzeti egységről álmodó másik politikust bemutató regényének címe, az *Erdély aranykora*. Milyen aranykor lehet egy önmagát felemészítő, széthulló egység története? De ha jobban odafigyelek, nemcsak ironikus ez a megnevezés. Mert az egység még ezen az ismételt mélyponton is felmutatható. Erdély még Erdély még ha Apafi is a fejedelme. És ott van egy történelmi zseni, Teleki Mihály, mint itt Fráter György, aki képes egyfajta nemzeti egységben gondolkodni, és elképzelni a nemlétező nemzetet.”

A narratív hasonlóságok és a motivikus összefüggések (például a legfőbb szellemi-morális értéknek a kincs/arany fogalmával való jelölése) mellett az *Erdély aranykora* és a *Dzsigerdilen* között jelentésbeli diskurzus is megfigyelhető. Az esztétikailag utánképzett történelmi korszak történései, emberi viszonyai, erővonalai belső ziláltságának megjelenítésével az ironikus távlatot teszi meg mindkettő a történelemről, a „régí ügyek”-ről (Márton, 1998, 155. o.) való beszéd egyetlen lehetséges kiindulópontjának. Az értékvesztett világban a keresés, a 'dzsigerdilen' az egyetlen érték. E komparatív viszonyrendszerben a 'dzsigerdilen' lehetséges értelme: történelmi idő, hősi kor, nagy szerelem; a róla való beszéd perspektívájából: a heroikus kor (*Fráter György*), a nemzetegység (*Erdély aranykora*), a dzsigerdilen/értékazonosság (*Dzsigerdilen*) elmúlása, vége. Fráter György számára „a diadalmas magyar királyság nehezen múlt fikciójá”-ban (Kabdebó, 1996, 55. o.), Teleki Mihály szempontjából az Erdély-érdekléssel szembe forduló „nemzetegység”, míg Rák Móric szemszögéből az Anna-szerelem képében ölt formát, illetve testet a legfőbb érték. Mindhárom eszmény bukásra ítéltetett, de nem jár másként Bánfi Dénes sem, az *Erdély aranykorában* megrajzolt másik lehetséges (út)keresés képviselője:

végzetét a Teleki-illúzióval ellentétes érdek, Erdély függetlensége megőrzésének eszméje okozza, s az a végtelen magány, mely a nagyformátumú, eszmék nevében cselekvő, a heroikus magatartás megtestesítőjeként fellépő hőst veszi körül az eszménytelen, többértelmű, cselszövessel teli világban.

A deheroizálódás-narratívák sorában említhetjük Mikszáth Kálmán áltörténelmi regényeit is: legjellemzőbb példái a *Beszterce ostroma* és az *Új Zrínyiász*. Ez utóbbi különösen fontos befogadástörténeti mozzanattal

A 19. század végének romlott-züllött közéletében a Zrínyi-eszmény egykettőre elsikkad, s a szigetvári hős önnön karikatúrájává válik: a nemesi nagyevő-nagyivó, dőzsölő-tékozló, verekedő, házasságtörő nőcsábász anakronizmusába transzformálódik héroszi-eszményi alakja. Persze a képlet nagyon egyszerűnek tűnik: a posvány lehúzza a legnagyobb hősöket is. S ez csak a századvégi nemesi habitus kompromittálódását jelentené. Van azonban Zrínyiék magatartásában is egyfajta őseredeti bornírtság. A 16. századi – részben az erkölcsiség fogalmát is fedő – virtus ugyanis erőszak-alapú, szellemtelen magatartásminta. Ezt látta meg a szigetvári hős alakjában az író, s feltehetőleg ez fájt annyira a kegyeletsértést kiáltóknak: az arisztokrata nemzeti eszmény tarthatatlansága.

hozható összefüggésbe: a kegyeletsértés vádjával. Referenciális mozzanat a regény létrejöttében, miszerint II. Vilmos német császár 1897-ben Budán tartott pohárköszöntőjében Zrínyi Miklóshoz hasonlította a magyar urakat. Mikszáth válasza rá e gyilkos élű szatíra. A hamis tudat formái (az ősi vitézi erények jogfolytonosságáról alkotott nézetek) sorra kompromittálódnak benne: legteljesebben és legfájdalmasabban természetesen a „magyar nemzeti nagyság”-ról alkotott elképzelés. A 19. század végének romlott-züllött közéletében a Zrínyi-eszmény egykettőre elsikkad, s a szigetvári hős önnön karikatúrájává válik: a nemesi nagyevő-nagyivó, dőzsölő-tékozló, verekedő, házasságtörő nőcsábász anakronizmusába transzformálódik héroszi-eszményi alakja. Persze a képlet nagyon egyszerűnek tűnik: a posvány lehúzza a legnagyobb hősöket is. S ez csak a századvégi nemesi habitus kompromittálódását jelentené. Van azonban Zrínyiék magatartásában is egyfajta őseredeti bornírtság. A 16. századi – részben az erkölcsiség fogalmát is fedő – virtus ugyanis erőszak-alapú, szellemtelen magatartásminta. Ezt látta meg a szigetvári hős alakjában az író, s feltehetőleg ez fájt annyira a kegyeletsértést kiáltóknak: az arisztokrata nemzeti eszmény tarthatatlansága.

A Kinizsi Pál által bejárt életpálya képe leginkább egy szabálytalan háromszög alakját idézi fel bennünk, amelynek egyik csúcán a testi kiválósága révén magasra, hősi-hadvezéri pozícióba (a háromszög második csúcsa) jutott népmondai alak, a vitéz molnárlegény áll, hogy a háromszög harmadik

csúcsa ennél sokkal lejjebb kerüljön, és az ironikus hangsúllyal ejtett molnárlegény helyzetét jelölje: a rablólovaggá degradálódott Kinizsi léthelyzetét.

A 19. század eleji múltreprezentáló magyar ódaköltészet – az általunk sokszor idézett Berzsenyi-opus is – a hazaszeretet etikai fogalomrendszere köré legtöbbször egy másik, intellektuális jelentéskört von: „...Nem sokaság, hanem / Lélek s szabad nép tesz csuda dolgokat. / Ez tette Rómát föld urává, / Ez Marathont s Budavárt híressé.” (*A magyarokhoz II.*) Ennek az intellektuális válaszkérésnek, s nem az isteni megbocsátásnak a

reményéből következik *A magyarokhoz II.* („Forr a világ bús tengere...”), a *Hymnus* vagy a *Szózat* perspektivikus jövőképe. E szemlélet értelmében ugyanis a szellemi erő, az intellektualizmus lényegi etikai, erkölcsalkotó kategória. Lenne bár ma is!

Jegyzet

(1) A Berzsenyi-versidézetek a következő kiadványból származnak: *Berzsenyi*, 1994.

(2) Forrás: *Kölcsey*, 2001.

(3) „Vörösmarty állítólag írt egy olyan verset is, melyben a magyart mint egyént arra szólítja fel, hogy hazájának legyen híve rendületlenül, ellenben a közösségnek nagyszerű nemzethalált ígér, sőt még azt is kilátásba helyezi, hogy a szomszédos népeknek könnybe lábad a szemük. Kijelenti továbbá, hogy a nagyvilágon a magyar számára hazáján kívül nincs

egyéb hely, és hogy itt kell, hazája szent földjén, élnie-halnia...” (*Márton*, 2006, 132. o.)

(4) Buja, erkölcstelen

(5) Márton László (2006, 133. o.) *Minerva bűvőhelye* című regényében a főhős, Johann B. (vagyis Batsányi János) e sorokra vonatkozóan ironizál: „Mert mit jelent az a gyönyörűen hangzó felszólítás, hogy: itt éljed, halnod kell? Azt jelenti, hogy Magyarország »hamm!« bekapja a magyart! Mint egyént bekapja, s mint közösséget kiokádja, átengedve őt a nagyszerű halálnak.”

Irodalom

Bényei Péter (1999): „El volt tévesztve egész életünk” Esztétikai alapú létértelmezési kísérlet a történelmi regény műfaji konvenciói alapján. Kemény Zsigmond: A rajongók. *Irodalomtörténet*, 4. sz. 441–466.

Darvasi László (1999): *A könnymutatványosok legendája*. Pécs.

Eötvös József (1962): *Magyarország 1514-ben*. Budapest.

Háy János (1996): *Dzsigerdilen. A szív gyönyörűsége*. Budapest.

Jókai Mór (1972): *Fráter György. I–II.* Budapest.

Jókai Mór (1985): *Erdély aranykora*. Budapest.

Kabdebó Lóránt (1996): Fráter György. Jókai regénye mai szemmel. In Szigeti Lajos Sándor (szerk.): „*Modernnek kell lenni mindenestül*” (?) *Irodalom, ártéltelmezés, történetiség*. Szeged.

Kemény Zsigmond (1968): *Zord idő*. Budapest.

Márton László (1998): A kitaposott zsákutca, avagy történelem a történetekben (Kép példa). *Jelenkor*, 2. sz. 146–169.

Márton László (2006): *Minerva bűvőhelye*. Pécs.

Mikszáth Kálmán (1974): *Beszterce ostroma. Új Zrínyiász*. Budapest.

Bence Erika

Újvidéki Egyetem, BTK,
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék